

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНОГО ТЕКСТУ ТА РЕДАКЦІЙ ВІРША В. СТУСА «НА ЛИСІЙ ГОРІ ДОГОРЯЄ БАГАТТЯ НІЧНЕ...»

У статті проаналізовано дві редакції та основний текст вірша В. Стуса «На Лисій горі догоряє багаття нічне...». За допомогою порівняння текстів на рівні образів, мотивів, стилістичних фігур продемонстровано художню майстерність автора.

Ключові слова: *основний текст, редакція, творча воля автора, стилістика.*

Вірш «На Лисій горі догоряє багаття нічне...» увійшов до не друкованої за життя автора саморобної збірки «Веселий цвинтар» (1970), що її поет за рік до арешту власноруч підготував тільки в дванадцяти примірниках і «яка призначалася для невеликого кола друзів» [3, 397]. Книжку вперше було видано лише 1990 р. у Варшаві за одним із двох збережених оригіналів, що належав родині Стусового друга – хіміка Г. Дворка.

У цій статті для аналізу текстів послуговуємося першою книгою першого тому видання творів В. Стуса (1994), де подано основний текст збірки за машинописом з авторськими правками. Цей машинопис, що був повернутий родині В. Стуса з КДБ, нині зберігається у Відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України (ф. 170, № 747).

Свого часу Михайлина Коцюбинська у статті, присвяченій В. Стусу і названій відомим рядком В. Симоненка «На цвинтарі розстріляних ілюзій...», згадувала: «Борис Антоненко-Давидович у переддень свого арешту (1933) писав своєму другу Юрієві Самбросу: “А загалом: хай живе ... трагедія, що породжує безстрашність, і філософія, що винищує розпач! Morituri te salutant!”» [1, 27].

Відштовхуючись від цього спогаду, Михайлина Хомівна проводить аналогію зі Стусовою збіркою «Веселий цвинтар», у якій «поет намагається виробити в собі “філософію, що винищує розпач”. Його ліричний герой свідомий того, що майбутнього в нього немає. Попереду не бачить не тільки якихось оптимістичних обривів, а й просто малого вогника, який би показав шлях, уможливив просування вперед. Мовби вся реальність нормального людського життя, твердий життєвий ґрунт – тільки в минулому» [1, 27–28].

Ці слова характеризують і вірш «На Лисій горі догоряє багаття нічне...», який демонструє надзвичайну формозмістову єдність. Велика міра виражальності, навіть сугестивності, виявляється вже на рівні фоніки та ритміки твору. За винятком четвертого (Ам4), дванадцятого (Ам4) та останнього, шістнадцятого (Ам6), усі рядки основного тексту написано п'ятистоповим амфібрахієм. Утім, не дає заколисувати ритмічне перенесення (enjambement) на межі сьомого–восьмого рядків: «Гріх / уже забувається» [3, 159]. Окрім того, що четвертий рядок («чи Лиса гора впізнала б мене» [3, 159]) на одну стопу коротший від більшості, і в обох редакціях, і в основному тексті його друга стопа містить паузу, яку позначаємо леймою (⸘⸘⸘ ⸘⸘⸘ Надія Костянтинівна Кибальчич-Козловська (1878-1914) є дочкою української письменниці Надії Матвіївни Кибальчич-Симонової, яка писала під псевдонімом Наталка Полтавка. Закінчила Лубенську гімназію, тривалий час жила на хуторі Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, які були її хрещеними батьками, у Мотронівці. Згодом деякий час жила в Італії та Австрії. За кордоном письменниця мала можливість читати найновіші твори європейської літератури і саме традиції цієї літератури значно вплинули на проблематику, образи та стиль її творів. Її оповідання, казки та повість друкувалися в журналах «Літературно-Науковий Вісник», «Будучність», «Молода Україна», газетах «Рада», «Руслан», «Діло» та альманахах. Н. Кибальчич також перекладала з італійської, німецької та французької мов (зокрема Густава Флобера). Оповідання «В старих палатах» вперше було надруковано 1912 р. в «Українській хаті».

За твердженням Юрія Винничука у передмові до видання «Українська готична проза», готична проза є одним із відгалужень фантастики і тому своїм корінням сягає найдавніших часів, адже найперші пам'ятки, які мають літературну цінність (міфи різних народів, національні епоси та ін.), є фантастичними. Але як окремих жанр готичний роман (англ. Gothic novel) остаточно сформувався у західноєвропейській та американській літературах у кін. XVIII – на поч. XIX ст. Готичний роман тяжів до таємничості, ірраціоналізму, середньовічного світовідчуття, де людина почувала себе підвладною вищим силам і не могла самостійно впливати на своє життя [1, с. 4].

Згідно з традицією, європейська готика представлена переважно жанром роману. Жанр короткої історії жаху, як його називає Едіт Біркхед, виник і почав активно розвиватися на початку XVIII ст.: «Геніальні автори зрозуміли, що і в п'ять сторінок короткої розповіді можна втиснути таку ж сенсацію, яку містять п'ять розділів готичного роману» [6, с. 83]. Е. Біркхед на основі аналізу збірок англійської готичної прози «Оповідач» (1833) та «Бібліотека романтика та романіста» (1839-1842) наголошує, що в таких

коротких готичних історіях є суттєва риса, яка їх об'єднує: «У цих періодичних виданнях могили і веселощі змішані і, коли ми втомлені від темних інтриг та безпросвітних секретів, ми можемо звернутися до світлішого читання» [6, с. 83].

Надія Кибальчич створила оповідання принципово нового типу, при цьому втіливши в ньому величезний емоційний заряд. Варто відзначити, що малий літературний жанр є атрибутом української готики, бо для неї важливо досягти максимального напруження за допомогою лаконізму, чіткості, влучності висловлювань (М. Яцків «Дівчина на чорному коні», Б. Лепкий «Гостина», А. Крушельницький «У п'яті ночі»). Але в українській готичній прозі дуже часто можна зустріти підтекстовий гумор щодо наївної віри в духів та міфологічних істот і це значною мірою нівелює напруженість і страхітливість твору, але надає йому безперечно цікавого національного відтінку (Г. Квітка-Основ'яненко «Мертвецький Великдень»).

Польський літературознавець Марія Яніон невідмінною ознакою готичного роману визначила наявність специфічного тла, на якому розгортається дія, – стародавнього замку чи занедбаного будинку, оповитого завісою моторошності і таємничості [6, с. 18]. У цьому Надія Кибальчич є послідовником європейської традиції, адже дія в оповіданні «В старих палатах» розгортається в стародавніх шляхетських палатах у місті N. Колись там стався страшний злочин і відчувалася ворожість тих кімнат, від них віяло чисею злостивою присутністю: «Коли траплялось, що хто-небудь лишався сам у покої, тому завсіди здавалось, ніби навколо чується якесь шепотіння, якийсь далекий-далекій відгомін, мов у палатах навіки зостався відгомін тих голосів, що там лунали колись» [1, с. 170].

Для української ж літератури характерне те, що дія в готичних творах відбувається переважно на фоні природи, яка відображає стан душі персонажів. Так, до прикладу, в оповіданні «Дівчина на чорному коні» М. Яцківа основна дія відбувається в лісі, у сутінках, які суголосять стану розгубленості, непевності Даріана.

Тематичний спектр готичної прози надзвичайно різноманітний, але й має певні елементи клішованості: сюжет має розгортатися в таємничій ситуації, тривожній сугестії, людина найчастіше є просто іграшкою в руках надприродних сил. В оповіданні Надії Кибальчич така тематика розширюється і набуває дещо іншої конотації. Загадковість і небезпека палат має майже природне пояснення і цілком прозору мораль: не можна здобувати блага, руйнуючи при цьому долю інших людей чи підштовхуючи їх до самознищення.

Марія Дольчепане і Бенедетто Порта всіляко шкодили Джулії Каstellо і фактично своїми діями призвели до смерті її дитини та неї самої: Марія

всіляко обмовляла Джулію, намовляла жінок не давати їй роботи на пошиття, що зрештою підштовхнуло Джулію до самогубства. Але вони не змогли спокійно жити в палатах, які колись належали Джулії та її чоловіку. З тексту твору стає зрозуміло, що Марія і Бенедетто були вбиті привидами Джулії, яка повернулася у свої палати мститися за завдане їй горе. У цьому постає ще одна принципова відмінність оповідання Надії Кибальчич – надприродні сили тут є не міфологічними істотами чи духами, а конкретно втіленими в людську істоту із прижиттєвими почуттями і спогадами, хоч і безтілесну.

Але, на мою думку, вводячи у сюжет оповідання мотив покари за кривду Надія Кибальчич прагнула показати, що злочин ніколи не залишиться без кари, навіть якщо він належить до моральної іпостасі (адже безпосередньо ж Марія і Бенедетто не вбивали Джулію): «Коли з мізерного заробітку та одібрати значну частину – се значить потайно і невидимо засудити людину на смерть» [1, с. 178]. Не варто забувати й про те, що загинула цілковито праведна людина, яка все, що мала, поклала для служіння людям: «Андре Каstellо і його дружина Джулія були дуже багаті і все своє багатство віддавали на визволення рідного краю» [1, с. 174]. Подружжя Каstellо мало найкращі людські риси, які є універсальними не лише для певної нації, яка бореться за свою свободу, а й для всього людства.

Надія Кибальчич, описуючи локальну подію змогла втілити в неї важливі для всього світу заклики: боротися за справедливість, не залишати друзів у біді, чинити так, як підказує серце і моральні орієнтири. І хоч повстання зазнало поразки, Андре, а згодом і Джулія загинули, письменниця намагалася сказати, що зло ніколи не отримає верх і справедливість переможе.

Я вважаю, що феномен надприродної покари, яку отримали Марія і Бенедетто, є цілком закономірною відплатою за їх гріхи. Таке покарання за злочин є показовим і застережним, бо з одного боку матеріальні блага цілком нівелюються, коли їх здобувають, порушуючи моральні закони (ці палати так і залишилися пустою навіть після смерті їхніх власників), а з іншого – позитивні зміни відбудуться лише тоді, коли все суспільство буде готове до них; люди перестануть дбати кожен про себе, матимуть високу мету і не керуватимуться егоїстичними інтересами.

Андре і Джулія гинуть, можливо, ще й тому, що випереджають свій час. Варто лише згадати, як вони неодноразово дбали про інших, забуваючи про власні потреби (коли продали все майно, заклали будинок, Андре, жертвуючи собою, визволив інших, а вони не допомогли його дружині в скруті, що свідчить про моральну незрілість людей, неготовність їх боротися за свої права). Характерно, що історичною основою для оповідання став італійський повстанський рух 1821 року за незалежність та об'єднання країни.

Однією з образно-тематичних домінант європейського готичного роману, за визначенням М. Яніон, є наявність героя, який є часто аристократичним злочинцем та героїні – молодій дівчині, яка оточена інтригами, небезпекою і загалом атмосферою жаху, причому розвиток подій завжди дуже стрімкий і не обходиться без втручання надприродних сил. Іншим варіантом розвитку подій може бути мотив помсти або романтичне кохання героїв, на шляху якого постають перешкоди, часом загадкові і незрозумілі [6, с. 25].

В оповіданні «В старих палатах» важко визначити головного героя. Твір має частково рамковий принцип побудови: рамкою є історія Паоло Порти з родиною, нащадка Бенедетто Порта, якому палати дісталися в спадок. Відповідно, головними героями тут є Бенедетто Порта і його дружина Єлена. Центральна ж частина твору, яка є ключовою до розуміння суті оповідання, пояснює причини того, чому ці палати є такими моторошними і чому там витають недружелюбні духи. Саме в цій частині полягає складність у визначенні центрального образу твору. На перший погляд, головний герой очевидний – Джулія Каstellо, яка була несправедливо скривджена і навіть після смерті помстилася винуватцям у своїй смерті. Проте, на мою думку, визначаючи головного героя, варто виходити з дидактичної позиції автора, про яку було заявлено вище: будь-який злочинець отримає покарання. Тому, беручи за основу таку позицію, можна говорити про те, що на протигагу позитивно-му образу Джулії виступає антигерой – Марія.

Отже, така можливість різноманітних потрактувань як сюжетної лінії, так і образів твору теж вказує на ще одну важливу ознаку малого жанру готичної прози: варіативність створює чудовий і неоднозначний вплив на читача. Про це зазначила Е. Біркхед: «Історія жаху виграє свій ефект постійно змінюючи засоби та значення»[6, с. 87].

Частковість принципу рамкової побудови полягає в тому, що вона цілковито розкрита і завершена в першій частині оповідання, де сказано, що після того, як Паоло Порта з родиною покинули ці шляхетські палати після низки дивних подій, у них на третьому поверсі більше ніхто не жив. А вже потім розкривається передісторія цих таємничих подій, яка обривається смертю Марії і Бенедетто.

Домінуючою рисою готичних творів є зображення жаху як кульмінації. Оповідання «В старих палатах» має дві кульмінації – загадкові звуки, погасання ламп та загибель карабінера, коли родина Паоло Порти вечеряла в їдальні та переслідування надприродною силою Марії і Бенедетто: «В покої чулося якесь метушінне, і їй здавалося, що там було повно примар і що вона вмирає від жаху»[1, с. 181]. Загалом, у готичних творах сама поява духів викликає нелюдський жах – цього не позбавлене і оповідання Н. Кибальчич.

Таким чином, аналіз типових рис західноєвропейської та української готичної прози дає підстави говорити, що оповідання «В старих палатах» Надії Кибальчич є типовим для цього жанру лише в певних аспектах. Очевидно, варто говорити лише про певні риси готичного роману у творі Надії Кибальчич. Такими рисами є тло для розгортання дії в оповіданні – старовинні палати в місті N. та атмосфера таємничості. Але за суттю у своєму творі, прикриваючись загадковим тлом, письменниця виходить далеко за рамки готичної естетики, де головною метою було налякати читача. Обираючи дидактичну мету, Надія Кибальчич наснажує образи повчальною семантикою. На прикладі Бенедетто і Марії вона показує, що немає нічого страшнішого за моральний злочин, переступ законів, і такий злочин завжди отримає один із найстрашніших видів покарань. І це не лише фізична смерть, а й втрата душі і приреченість вічно обертатися в тих самих шляхетських палатах, заради яких і був здійснений злочин, без права на спокую. Жах як кульмінація цього твору слугує тут потвердженням канонів готичного роману, прикладом зображення почуттів людини з нечистим сумлінням, яка не здатна усвідомити власну ницість і необхідність каяття. А якщо ж людина не кається сама, то її спокую буде ще страшнішою, але неминучою.

Оповідання «В старих палатах» Надії Кибальчич є особливим твором в українській літературі, оскільки, попри близькість до жанру європейського готичного роману, має власну дидактичну мету, якій відповідають специфічні жанрово-тематичні риси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Винничук Ю.П. У зачарованім люстрі/ Ю. П. Винничук// Антологія української готичної прози. – Х.: Фоліо, 2014. – Т. 2. – С. 3-7.
2. Денисюк І.О. Літературна готика і Франкова проза/ І. О. Денисюк// Українське літературознавство. – 2006. – Вип. 68. – С. 33-42.
3. Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 2007. – С. 165.
4. Приданникова Т. Готический роман – что это такое?/ Т. Приданникова// Голос магнитогорской молодежи. – 1991. – № 2. – С. 4-5.
5. Birkhead E. The Tale of Terror/ E. Birkhead. – London: Constable, 1921.
6. Janion M. Niesamowita słowiańszczyzna: fantazmaty literatury. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2006. – С. 7-29.